

УДК 321.015(73)

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v76.2025.13>

А. А. Карнаух

orcid.org/0000-0002-4329-5684

кандидатка політичних наук, доцентка,
доцентка кафедри політичних наук

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Б. Вовк

orcid.org/0009-0007-1476-2769

студент-магістр спеціальності «Політологія»

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ПРИНЦИПУ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ ТА СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Влада як соціальний феномен достатньо довго досліджується вченими. Державна влада стає важливим чинником сталого розвитку суспільства, а особливо при дослідженнях звертається увага на її організованість, адже кожна державна влада є потенційно небезпечною та може незаконно збільшити свої повноваження, якщо відсутня урегульованість. Саме принцип розподілу влади можна вважати конституційним засобом деконцентрації влади між державними органами. А саме, яким чином можна розподілити повноваження між гілками влади для того, щоб їхнє функціонування не виходило за рамки конституційних вказівок. До того ж, не можна стверджувати, що якщо є певна модель діяльності влад, то у їхній роботі все має бути константним. Кожна держава має свої національні особливості, саме тому кожна модель розподілу влади є особливою.

Не менш важливим є розгляд моделей розподілу влади в залежності від того, яка форма правління в державі, тому що саме це й розкриває специфіку тієї чи іншої моделі, якщо є чітка визначеність кому надається влада, хто формує уряд, яким чином одна гілка влади впливає на іншу та втручається у її діяльність якщо є потреба і т. д.

Втілення демократичних цінностей у життя суспільства, забезпечення прав і свобод людини і громадянина є метою, до якої прагне кожна держава, створюючи при цьому якісну систему стримувань і противаг, виходячи з існуючих у сучасній науці концептуальних моделей принципу розподілу влади. Особливо підвищується її роль, коли виникає потреба подолання політичної кризи чи застою в роботі органів державної влади для відновлення ефективного демократичного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасному науковому дискурсі проблема розгляду основних моделей розподілу влади залишається досі актуальною для дослідження переважно юридичними науковцями, які достатньо вивчили це питання. Незважаючи на це, коло наукових аспектів розподілу влади, моделей, системи стримувань і противаг все ще потребує розширення, варто поглиблено визначити характерні особливості концептуальних моделей принципу розподілу державної влади. Серед українських дослідників, які приділяли вагомому увагу цьому питанню, можна назвати М. Москалюк, О. Стойко, В. Образцова, І. Процюк, Х. Забавська, О. Романюк та ін.

Мета статті. Відстеження концептуального наповнення моделей принципу розподілу влади, теоретичних основ організації державно-владних відносин, науковий аналіз функціональних взаємозв'язків, які забезпечують баланс між гілками влади у кожній моделі та дослідження системи стримувань і противаг як діючого засобу рівноваги гілок.

Завдання для досягнення вказаної мети включають: аналіз концепції розподілу влади у її сучасному розумінні та її ключові поняття; визначення загальних рис кожної гілки влади; розкриття сутнісних особливостей та унікальностей кожної моделі розподілу влади, включа-

ючи водночас їхнє порівняння; здійснення огляду сучасного розуміння системи стримувань і противаг, яка вперше була втілена у Конституції США.

Методи дослідження. Основними методами, які були використані у статті, є аналіз і синтез, метод узагальнення, індукції та дедукції, абстракції, компаративний, принцип об'єктивності, системний підхід та інституціональний, адже дослідження того, як між собою діють інститути державної влади у тій чи іншій системі правління допомагає краще розуміти змістовність кожної моделі. Обов'язковим було також застосування позитивістського підходу, адже організація державної влади – це, в першу чергу, практична проблема зі своїми викликами, саме тому наведення реальних прикладів слугувало засобом пізнання моделей у сучасному сприйнятті.

Результати та дискусії. Принцип розподілу влади є конституційною практикою, за якою можливе існування демократичного ладу в державі. Чітке розмежування функцій і повноважень між органами державної влади, яке досягається через ефективний баланс цих повноважень, є основою для забезпечення верховенства права (Ребкало, Шахов, Афонін та ін., 2008, с. 16). З одного боку, розподіл державної влади на три відносно самостійні та незалежні гілки дозволяє уникнути надмірної концентрації влади в одному органі чи в руках окремої особи. З іншого боку, для забезпечення принципів верховенства права і прозорості влади, держава повинна мати високу організаційно-політичну єдність (Марущак, Пророченко, 2019, с. 33).

У країнах із розвинутою демократією створена ефективна система стримувань і противаг між гілками влади. Так, діяльність парламентів у сфері законодавства контролюється інститутами конституційного нагляду. Представницькі органи не мають права втручатися в повсякденну діяльність уряду. Натомість нормативні акти законодавчого характеру, підготовлені виконавчою владою, можуть бути заблоковані парламентом, якщо більшість депутатів, підтримають таке рішення. Голова уряду може бути усунутий з посади парламентом за умови санкції Конституційного Суду, який не підпорядковується іншим органам влади (Ребкало, Шахов, Афонін та ін., 2008, с. 16).

Завдяки створенню механізму стримувань і противаг, розподіл влади є основним принципом організації державної влади. Згідно з цим принципом, для забезпечення нормального функціонування держави та запобігання зосередженню всієї влади в руках однієї особи або невеликої групи осіб необхідним є існування відносно незалежних гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової (Ребкало, Шахов, Афонін та ін., 2008, с. 16). Отже, розподіл влади постає як головний принцип правової держави з демократичним ладом. Саме цей принцип був сформульований у сучасному розумінні французьким вченим Ш. Л. Монтеск'є, який вперше наголосив, що усі гілки влади між собою є самостійними та рівноправними у своїх компетенціях.

Законодавча влада – представницький, колегіальний, загальнонаціональний орган державної влади, який має виняткові повноваження на прийняття, зміну та скасування законів, а також здійснює організацію контролю за їх виконанням усіма державними органами, посадовими особами, громадськими об'єднаннями та громадянами (Погорелова, 2021, с. 20). Законодавча влада здійснюється парламентом, який здійснює волю народу. Через це вона має найвищий рівень легітимності, що надає їй пріоритет і перевагу перед іншими гілками влади у регулюванні суспільних відносин, що здійснюється через прийняття законів (Погорелова, 2021, с. 20). Законодавча діяльність є основною функцією парламенту та головним способом реалізації законодавчої влади держави, через яку вона досягає своїх цілей. Це прийняття законів від імені народу як актів вищої юридичної сили (Погорелова, 2021, с. 20).

Навчальний словник-довідник надає таке визначення поняття виконавчої влади: «одна із трьох гілок державної влади, котра організовує та спрямовує внутрішню і зовнішню діяльність держави, забезпечує втілення в законах волі суспільства, охороняє права та свободи людини» (Піча, Климанська, Турчин та Хома, 2015, с. 44). Роль виконавчої влади полягає не лише в реалізації законів, прийнятих законодавчим органом. Діяльність цієї гілки охоплює різні аспекти суспільного життя. Органи виконавчої влади виконують функції управління та розпорядження, що виражаються в прийнятті рішень і контролюванні підвідомчих їм галузей

(Папуша, 2015). Характер виконавчої влади, визначений її призначенням, відображає єдність управлінської діяльності держави, тому часто поняття виконавчої влади ототожнюють із поняттям державного управління. Водночас слід зазначити, що державне управління є діяльністю, що здійснюється органами державної влади. Схожість між поняттями виконавча влада і державне управління полягає в тому, що обидва здійснюють діяльність, пов'язану з виконанням. Державне управління охоплює всю систему державної влади та спрямовує її на об'єкти управління, тоді як виконавча влада є лише однією з форм державної влади (Папуша, 2015).

Судова влада є окремою незалежною та самостійною державною владою, яка надається судам, які формують єдину судову систему. Вона має свої специфічні риси та реалізується шляхом: здійснення конституційного контролю; здійснення правосуддя; створення органів суддівського самоврядування; надання роз'яснень судам загальної юрисдикції щодо застосування нормативних актів; формування державної судової адміністрації; нагляду за дотриманням законності та обґрунтованості рішень і дій органів влади та посадових осіб (Гриценко, Погорецький, 2012, с. 26). Здійснення правосуддя не є найважливішою змістовною складовою, за якою б здійснювалася судова влада. Цей різновид державної влади реалізується також через діяльність суду, яка не пов'язана безпосередньо з розглядом справ. Це організаційні та інформаційно-аналітичні заходи, такі як узагальнення судової практики, розгляд скарг від позивачів, обвинувачених, відповідачів, адвокатів, аналіз судової статистики, а також направлення окремих ухвал до державних органів, установ, організацій (Гриценко, Погорецький, 2012, с. 26).

Узагальнено можна сказати, що кожна гілка по-своєму унікальна, виходячи з того, якими повноваженнями вона наділена, і те, що вони є політико-правовими інститутами держави зі своїми інституційними відмінностями. Законодавча гілка влади формує інститути парламентаризму, законотворчості, делегованого законодавства, парламентського контролю та ін. Виконавча гілка влади здійснює реалізацію інституту відповідального уряду, президентства або монархії, а також спеціальних режимів, зокрема прямого президентського правління. Судова гілка влади характеризується власними політико-правовими інститутами, такими як конституційно-правовий контроль, судова охорона прав і свобод людини, судова відповідальність високопосадовців та ін. (Битяк, Петришин та ін., 2003, с. 16).

Прийнято виділяти 3 концептуальні моделі розподілу влади, які присутні у державах з конкретною формою правління: в президентській республіці існує «жорсткий» розподіл влади, у парламентській – «м'який», а у змішаній – «гнучкий».

Президентська республіка є поширеною у світі формою правління, у якій застосовується «жорсткий» розподіл влади. Вона характеризується трьома основними ознаками. По-перше, президента обирають шляхом прямого голосування строком від чотирьох до восьми років. Це є необхідною умовою для визначення президентської республіки, проте недостатньою, оскільки сам факт прямих виборів не гарантує, що президент матиме реальну владу. По-друге, в рамках президентської республіки президент не може бути ані призначений, ані звільнений через голосування членів законодавчих зборів. Його повноваження визначаються мандатом, отриманим через всенародне голосування, і не залежать від законодавчої гілки влади. По-третє, виконавча влада підпорядковується виключно президенту, і жоден політик або член уряду не має права змагатися з ним за першість. Також варто зазначити, що важливою характеристикою президентської системи є подвійна незалежність виконавчої та законодавчої гілок влади. Згідно з принципами президентської демократії, обидві гілки влади обираються народом окремо одна від одної. Це сприяє стабільності системи, оскільки, навіть якщо президент неспроможний виконувати свої обов'язки чи виявляється некомпетентним, законодавча влада не може усунути його з посади, за винятком випадків, коли він скоїть злочин. Імпічмент за президентської системи є єдиним механізмом усунення з посади президента, який порушив закон (Приймак, 2015, с. 125–126). До числа держав з такою моделлю належать Туркменістан, США, Бразилія, Іран, Мексика, Туреччина та ін. Головні недоліки президентських республік полягають у тому, що вони: 1) перешкоджають формуванню коаліції; 2) сприяють розвитку авторитаризму, при якому демократична консолідація залишається необмеженою; 3) зумовлюють ситуацію подвійної незалежності, коли глава уряду обирається прямим го-

лосуванням (це часто призводить до відсутності конституційного механізму для вирішення кризових ситуацій); 4) призводять до дестабілізації виборчого процесу, оскільки фіксований термін перебування на посаді стимулює боротьбу за президентську посаду за принципом «переможець отримує все», що створює ідеологічну поляризацію між політичними силами та фракціями (Приймак, 2015, с. 126).

Сучасним та гостроактуальним прикладом, який відображує негативні якості президентської республіки, є сучасна Туреччина у якій відсутня посада прем'єр-міністра та з 2017 р. після конституційного референдуму весь уряд підпорядковується президенту. Це є справжнім прикладом узурпації влади, тому що дострокові президентські вибори надали Р. Ердогану суперпрезидентські повноваження за якими він може навіть до 2033 р. перебувати при владі. За його правління передбачається клерикалізація, репресивна політика проти національних меншин, серед опозиції єдність відсутня, а ключові медіа досі піддаються тиску. Особливо Р. Ердоган як «виборний диктатор» налаштував під себе законодавчу владу у якій урядова коаліція блокує усі ініціативи парламентської більшості. Якщо в подальшому він затримається на посту президента, Туреччина може перетворитися на повноцінну автократію, остаточно руйнуючи при цьому змагальний авторитаризм, інститут парламентаризму, систему стримувань і протитяг та посилюючи поляризацію турецького суспільства між різними політичними силами.

На відміну від «чистого» президенціалізму, для парламентських республік характерний «м'який» розподіл влади, який заснований переважно на співпраці гілок влади, а не розмежуванні. У таких системах уряд формується парламентською більшістю та передбачається його колективна або індивідуальна політична відповідальність перед парламентом. Виконавча влада безпосередньо від глави держави не залежить, тому що повноваження президента та глави уряду здійснюються різними особами. Президент має право розпустити парламент (однак лише за ініціативою глави уряду), але для цього необхідне контрасигнування з боку уряду. Глава держави призначає прем'єр-міністра, але тільки з числа лідерів партій чи коаліцій, що сформували парламентську більшість, і не має права самостійно відправити уряд у відставку. У сфері законодавства президент є суб'єктом законодавчої ініціативи, але спочатку це питання він погоджує з урядом, не маючи значного впливу на уряд, президент не несе відповідальність за його діяльність, залишається позапартійною особою та гарантом цілісності держави, її суверенітету, законності та правопорядку. Зазвичай для парламентських систем характерна відсутність процедури всенародного обрання глави держави. Якщо ж президент все ж таки обирається через загальнонаціональні вибори, його повноваження значно обмежені порівняно з прем'єр-міністром (цит. за 4, с. 116). У парламентській республіці незважаючи на те, що провідне місце в системі вищих органів держави належить парламенту, президент не обов'язково виконує лише символічні, церемоніальні чи представницькі функції. Його конституційний статус може бути значним, якщо в державі достатній рівень демократії, а в разі наявності харизми – він може мати великий моральний авторитет у суспільстві, як це було в Чехії під час президентства В. Гавела (Москалюк, 2018, с. 116). До таких держав відносяться Греція, Болгарія, Німеччина, Італія та ін. Отже, парламентські республіки відрізняються тим, що в них: 1) передбачається деконцентрація урядової влади; 2) для розбудови партійної системи створюються сприятливі умови; 3) члени уряду діють більш самостійно; 4) уряд стає відповідальнішим і схильним діяти в межах конституції, оскільки парламент може будь-коли прийняти рішення про його відставку (Романюк, 2008, с. 79). До речі, таку модель по-іншому ще називають «злиттям гілок державної влади».

Крім того, у світовій практиці модель «м'якого» розподілу влади застосовується також у конституційних монархіях. До того ж найбільша увага приділяється парламентським монархіям. Відмінність від парламентських республік – у формальному походженні повноважень глави держави. У парламентській республіці президент отримує повноваження через обрання парламентом, а у монархії глава держави отримує свій титул через престолонаслідування та діє за власним правом. Часто конституційну монархію виділяють на основі того, що в таких державах влада монарха обмежена конституцією (як, наприклад, у Іспанії, Бельгії), тоді як в парламентських монархіях при відсутності окремого письмового акта конституції, повноваження монарха обмежуються іншими державними органами, передусім парламен-

том (як у Великобританії). Доречно відзначити певну формальність або умовність у виділенні цих різновидів обмеженої монархії, оскільки модель організації вищих державно-владних інститутів в цих формах правління суттєво не відрізняється одна від одної, і тому немає достатніх підстав для їх окремого виокремлення. Тому такі країни як Норвегія, Данія, Японія, Нідерланди, Люксембург, Швеція та інші належать до категорії конституційних парламентських монархій з високорозвинутим демократичним режимом (Процюк, 2011, с. 81). Крім того, з точки зору реалізації принципу розподілу влади, обидва сучасні варіанти обмеженої монархії мало відрізняються від парламентських республік, оскільки монарх, будучи главою держави, виконує лише представницькі функції. У цьому випадку застосовується формула «монарх царює, але не править», а всі акти, видані від його імені, готуються виконавчою владою та попередньо схвалюються міністрами. Залишаючись поза межами партійних і політичних суперечок, суверен є символом національної єдності та історичного спадку (цит. за 14, с. 9).

Дуалістична монархія відрізняється від парламентської зосередженням в руках монарха значних повноважень у сфері державної влади. Дуалістична монархія є компромісом між панівною елітою та іншими частинами суспільства, при цьому перевага залишається за монархом і його оточенням. Така форма правління може виступати як перехідний етап від абсолютної монархії до парламентської. Розподіл влади у цій державі урізаний. Законодавчу владу здійснює парламент, який приймає закони, але монарх має право абсолютного вето та необмежене право видавати укази. Судова влада належить монархові, але може бути більш-менш незалежною (Процюк, 2012, с. 6). Дуалістична монархія поєднує елементи як монархії, так і республік у владній структурі. Монарх є главою держави і має основні повноваження в сфері виконавчої влади (формує уряд, який перед ним відповідає, керує збройними силами, поліцією та іншими правоохоронними органами країни тощо). Крім того, він може призначати членів верхньої палати парламенту, розпускати парламент і накладати вето на законопроекти, прийняті ним. Наявність парламенту (частково обирається через загальні вибори), а також його здатність обмежувати повноваження монарха в законодавчій та виконавчій сферах через інститут парламентської відповідальності, свідчить про республіканські елементи в структурах влади цих держав. Подібні ознаки можна знайти в формах правління таких країн, як Йорданія, Кувейт, Бутан, Тонга, Марокко (Процюк, 2012, с. 7).

Гнучкість системи розподілу влади є головною перевагою країн з напівпрезидентською формою правління, у яких передбачається підзвітність перед парламентом уряду та президента, якого обирають громадяни на загальних прямих виборах. Якщо в країні між двома конкуруючими силами існує інтенсивний політичний конфлікт, то напівпрезидентська форма правління створює непогані умови для досягнення консенсусу: одна сторона отримує посаду президента, а інша – прем'єр-міністра. Такий компроміс є ефективнішим для розвитку політичної системи, ніж принцип «переможець отримує все», характерний для президентської системи. Окрім того, прямі вибори президента на визначений термін можуть забезпечити системі необхідну політичну стабільність і легітимність, навіть за умови значної фрагментації парламенту та постійної урядової нестабільності. У такій ситуації напівпрезидентська система створює кращі умови для процесу демократизації, ніж чиста парламентська республіка (Стойко, 2016, с. 201–202). Це такі країни як Фінляндія, Франція, Україна, Литва, Румунія і т. д.

Загалом, напівпрезидентська система є теоретично привабливою, але складною для впровадження на практиці, оскільки часто призводить до конфліктів між президентом і прем'єр-міністром. Прикладами таких протистоянь у країнах Центрально-Східної Європи стали суперечки між президентом Т. Бесеску та прем'єр-міністром В. Понта в Румунії у 2012 р., що призвели до дестабілізації політичної ситуації (Стойко, 2016, с. 202), між президентом З. Мілановичем та прем'єр-міністром А. Пленковичем в Хорватії у 2024 р. з приводу військової допомоги Україні, а також між президентом А. Дуда та прем'єр-міністром Д. Туска з приводу зміни конституційного ладу Польщі.

Не залишається без уваги також сучасна Україна, розподіл влади в якій почав зазнавати реальних деформацій, спричинених повномасштабним вторгненням росії 24 лютого 2022 р. та відповідним запровадженням воєнного стану. Незважаючи на те, що усі гілки влади продовжують здійснювати свої повноваження, в державі посилилась на законних підставах вер-

тикаль влади президента у правоохоронній та військовій сферах. Особливо ця війна зробила надзвичайно важливою фігурою В. Зеленського у міжнародних відносинах. Через максимальну залученість різних держав до підтримки України, він зміг акумулювати увагу всього світу, піднявши свою популярність у загальносвітових медіа. Через інтенсивність війни уряд перейшов під контроль Офісу Президента України, тому що в таких ситуаціях зазвичай рішення державними органами приймаються у режимі нон-стоп та мають надходити до центру. Через це система правління наближується до президентської моделі з одночасним кризовим функціонуванням парламенту, який у владному трикутнику став нерегульованим. Це все говорить про невідповідність конституційних приписів дійсності. Тобто, наразі в Україні діє «гнучкий» розподіл влади, але з моноцентричним підпорядкуванням гілок влади президенту, що в подальшому може викликати дискусії стосовно можливої невідповідності конституційних приписів дійсності.

Форма правління з напівпрезидентською республікою може тяжіти як до парламентської, так і до президентської республіки. Тим паче, вона займає провідне положення між цими формами, втілює деякі їхні ознаки, саме тому її називають змішаною. Виходячи з цього, можна перелічити такі риси зазначеної республіки:

- уряд формується спільно президентом і парламентом (наприклад, президент пропонує кандидатури міністрів, а парламент їх затверджує);
- президент і парламент виконують свої функції;
- подвійна відповідальність уряду та президента перед парламентом;
- прем'єр-міністр є другою посадовою особою в державі після президента (Олійник, 2018, с. 45).

Політологічний словник «Сучасна політична лексика» пропонує таке пояснення системи стримувань і противаг: «інтегрована сукупність повноважень гілок державної влади у системі поділу влади, що дає можливість їм урівноважувати й обмежувати одна одну, з метою недопущення узурпації влади чи зловживання нею. Система стримувань і противаг властива для всіх форм державного правління, де запроваджено принцип розподілу влади. Найповніше вона виявляється в умовах жорсткого поділу влади, притаманного президентській республіці» (Хома, 2015, с. 264). Можна сказати, що ця система є невід'ємним елементом концепції розподілу влади, до того ж і неодмінним засобом реалізації самої концепції, за допомогою якої передбачується баланс та стабільність у взаємовідносинах кожної гілки влади.

Конституція США є першою конституцією в світі, у якій була реалізована система стримувань і противаг, базуючись при цьому на кількох основних принципах: кожна гілка влади має своє джерело формування; кожна гілка державної влади має власний термін повноважень; існує механізм нейтралізації спроб узурпації влади однією з гілок, якщо такі зазіхання виникають (Процюк, 2005, с. 22-23).

З точки зору закріплення принципу розподілу влади, Конституція США є класичним прикладом. Більшість конституцій у світі запозичили таку систему з елементами стримувань і противаг, враховуючи свої внутрішні політичні, історичні, економічні та інші особливості. До основних елементів цієї системи відносять: встановлення визначених строків повноважень посадових осіб і органів; контроль за законодавчою владою, що здійснюється народом через вибори; право вето на законопроекти; несумісність депутатського мандату з посадами в органах управління; незалежність судової гілки влади. Крім того, до системи стримувань і противаг можна віднести такі контрольні функції парламенту та інші механізми (Процюк, 2005, с. 23).

Сучасна система стримувань і противаг виникла внаслідок активізації держави в управлінні суспільними процесами, що без тісної співпраці різних гілок влади було б важко реалізувати. Впровадження принципу розподілу влади, який доповнюється системою стримувань і противаг, спрямоване на створення механізму, який забезпечує ефективну взаємодію всіх органів державної влади (Образцова, 2018, с. 109). Деякі науковці мають переконання, що система стримувань і противаг, з одного боку, сприяє співпраці та взаємному адаптуванню органів влади, а з іншого – створює потенціал для конфліктів, які, як правило, вирішуються через переговори, угоди та компроміси (Образцова, 2018, с. 109).

Основою збереження будь-якого демократичного порядку є дотримання формально закріпленого та практично реалізованого принципу розподілу влади й системи стримувань і противаг, що вимагає неухильного виконання всіх передбачених нею повноважень. У деяких країнах, переважно авторитарних, система стримувань і противаг насправді є фіктивною, формальний розподіл гілок компенсується одноосібними діями президента, в руках якого зосереджена більшість повноважень, а штати видають себе за демократичні президентські республіки. Така ситуація, зокрема, спостерігається в ряді країн Африки та Азії з моменту їх формальної «демократизації» (цит. за 3, с. 31). Крім цього, можна говорити про США, які постійно були прикладом демократії з ефективною системою стримувань і противаг, проте на сьогодні в помірному темпі починають втрачати свій демократичний лад. Через постійну боротьбу між демократами та республіканцями криза демократії почала помічатись у першій половині 2020 р. Повернення до Білого дому Д. Трампа у 2025 р. ускладнило ситуацію, адже він почав видавати укази, ігноруючи при цьому погляди Конгресу. У Конгресі палати контролюються Республіканською партією, від якої був обраний Д. Трамп, тому невелика вірогідність того, що повстання деяких законодавців може вплинути на його президентство. У взаємодії гілок влади виникла справжня конституційна криза, за якою Д. Трамп намагається підкорити судову систему, контролювати політичні інститути та збільшити термін повноважень. Це є викликом для американської системи стримувань і противаг, який може тільки підбурити суспільство до протестів або навіть і революції. Крім цього, Д. Трамп почав демонструвати свою президентську всемогутність та вибудовувати культ особистості як тільки став президентом. Його стиль управління насичений популістським ультраправим націоналізмом, що на сьогодні отримав назву «трампізм». Білий дім під керівництвом Д. Трампа намагається скасувати фінансування федеральних програм, і це порушує розподіл влади, тому що рішення стосовно бюджету – це виключно компетенція законодавців. Також, він виступає проти того, що кожна людина, яка народилася в США, є громадянином США. Усі ці фактори можуть спричинити протікання конституційної кризи, яка може за собою нести масштабні наслідки.

Універсальність системи стримувань і противаг полягає в тому, що вона здатна охоплювати діяльність усіх органів державної влади, забезпечуючи при цьому єдиний та системний вплив на роботу владних інституцій (Москальчук, 2020, с. 21). Механізм стримувань і противаг реалізується через застосування органами влади різних організаційних, управлінських, правових заходів. Важливо зазначити, що діючи на принципах взаємодії, взаємозалежності та взаємопроникнення, система стримувань і противаг повинна мати потужний арсенал засобів, спрямованих на запобігання узурпації державної влади. Втручання в діяльність інших органів влади не повинно перешкоджати виконанню їхніх законних функцій і завдань (Москальчук, 2020, с. 21).

Висновки. Розподіл влади є конституційною доктриною за якою влада повинна бути розмежована на законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча влада надана парламенту, який займається законотворчою діяльністю; від прийнятих законів залежить робота інших органів влади та життя усього суспільства. Виконавча влада (уряд) відтак займається дотриманням та практичним виконанням прийнятого закону. Судова влада вирішує суперечки щодо закону.

«Жорсткий» (чіткий) розподіл влади притаманний республікам з президентською системою правління, де президент обирається всенародним голосуванням та не залежить від довіри законодавчої влади (типові приклади: США, Мексика, Іран, Бразилія і т. д.). «М'який» розподіл влади існує у парламентських республіках таких як Болгарія, Італія, Греція. У цьому випадку розподіл влади звичайно присутній, просто у взаємовідносинах між гілками влади він не дуже чітко простежується, особливо через те, що уряд призначається парламентською більшістю. Це означає, що уряд залежить від схвалення парламентом. Також така модель фактично існує в конституційних монархіях. У дуалістичних монархіях цей розподіл є урізаним, а у парламентських – формальним. Якщо у першому випадку за монархом зберігається виконавча влада, то в другому йому надані лише представницькі та церемоніальні функції. Тут спрацьовує формула «монарх царює, але не править». У напівпрезидентських (змішаних) республіках присутня подвійна відповідальність уряду перед парламентом та президентом. В таких державах розподіл влади є «гнучким» (Україна, Фінляндія, Франція, Румунія, Поль-

ща). В основному ступінь розподілу влади залежить від системи правління, яка висвітлюється у конституціях, але в залежності від політичних обставин та умов, які стосуються органів державної влади, ці моделі в тій чи іншій державі можуть свої течії змінювати або проявлятися в непрозорих формах.

Для того, щоб уникнути надмірної концентрації влади та її можливої узурпації, кожній гілці надаються відповідні засоби контролю за іншими, тобто принцип розподілу влади ґрунтується на системі стримувань і противаг. Сама система стримувань і противаг існує для того, щоб зберігати розстановку сил державних органів влади та забезпечувати їхнє стабільне функціональне відношення. Найголовніше її призначення – це рівновага гілок.

Виходячи з усього вищесказаного можна зрозуміти, що цей механізм є підґрунтям конституційного ладу, за яким передбачається дисциплінована та взаємна підконтрольність органів державної влади та консенсусна робота. Розподіл повноважень і компетенцій є відносним, адже без системи стримувань і противаг кожна влада стала б тотально відірваною від іншої і мала б надмірну схильність до збільшення своїх конституційних повноважень.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у опрацюванні моделей принципу розподілу влади на загальнотеоретичному рівні на прикладі конкретних держав, створенні нових способів та засобів конституційного захисту від персоніфікації та абсолютизації влади, розроблення шляхів вирішення непорозумінь у співпраці органів державної влади. Можна також виокремити необхідність удосконалення наукових концепцій стосовно характеру діяльності державних інститутів в умовах війни.

Література

- Гриценко, І., Погорецький, М. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23–27. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/2_2012/06.pdf
- Акад. прав. наук України, Ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Х. : Право. 2003. Вип. 5. 224 с. <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/631/1/5.pdf>
- Забавська, Х. Система стримувань і противаг як атрибут демократії: політологічний аналіз. *Політичні науки*. 2018. Вип. 4. № 1. С. 27–32. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jul/13530/zabavskaaarticle12018.pdf>
- Москалюк, М. Моделі президентського правління: світова практика та українські реалії. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2018. Т. 1, Вип. 12. С. 113–123. <file:///C:/Users/Asus/Downloads/holubiakn,+17.pdf>
- Москальчук, Ю. Система стримувань і противаг як ефективний засіб досягнення взаємодії у роботі органів законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 16. С. 19–23. <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/16-2020/5.pdf>
- Марущак, Н., Пророченко, В. Поділ влади як принцип організації та діяльності державних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 31–33. http://www.lsej.org.ua/2_2019/8.pdf
- Образцова, В. Механізм стримувань та противаг у публічно-управлінських відносинах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 20. С. 107–112. http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2018/23.pdf
- Олійник, В., Олійник, В. Республіканська форма державного правління: особливості її змішаної форми в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 4, ч. 2. С. 42–48. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_2/10.pdf
- Піча, В. Політологія: сучасні терміни і поняття. *Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації*. 4-те видання, виправлене і доповнене / наук. редакція Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000». 2015. 516 с. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49665/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%20%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D0%B%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf
- Погорелова, З. Законодавча влада як легітимна основа законотворчої діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». 2021. Вип. 66. С. 19–26. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/11/5.pdf>
- Процюк, І. Поділ влади – фундаментальний принцип демократичної правової державності. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х.: Право. 2005. Вип. 9. С. 14–25. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2487/1/Protsyuk_14.pdf

- Папуша, В. Виконавча влада: місце та роль в системі державної влади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/11.pdf
- Приймак, Л. Система «стримувань і противаг» у взаємовідносинах між виконавчою та законодавчою гілками влади як механізм консолідації політичного режиму. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2015. Вип. 6. С. 123–130. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/6_2016/15.pdf
- Процюк, І. Втілення принципу поділу влади в дуалістичних і парламентських монархіях. *Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. 2012. Вип. 120. С. 3–13. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1970/1/Pr_zak120_1.pdf
- Процюк, І. Монархія як особлива форма державного правління. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х.: Право. 2011. Вип. 22. С. 71–85. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3236/1/Protsyuk_71.pdf
- Романюк, О. Моделі державного правління: світовий досвід та реалії посткомуністичних суспільств. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4(31). С. 74–87. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/romaniuk_modeli.pdf
- Стойко, О. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах : монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; «Логос». 2016. 416 с. <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/67002>
- Вдовичин, І., Угрин, Л., Шипунов, Г. та ін. Сучасна політична лексика: енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: «Новий Світ-2000». 2015. 296 с. <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eb88ba52-bbba-4ea4-9c2e-0ed8eff9a2ec/content>
- Ребкало, В., Шахов, В., Афонін, Е. та ін. Система стримувань і противаг у сфері державно-управлінських відносин: наук.-метод. рек. / за заг. ред. В. А. Ребкала, М. М. Логунової, В. А. Шахова. К.: НАДУ. 2008. 72 с. <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Rebkalo-08.pdf>

References

- Hrytsenko I., Pohoretskyi M. (2012) Sudova vlada v Ukraini: do vyznachennia poniattia [Judicial power in Ukraine: to define the concept]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. S. 23–27. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/2_2012/06.pdf [in Ukrainian].
- Akad. prav. nauk Ukrainy, In-t derzh. bud-va ta mists. samovriadiuvannia (2003) Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadiuvannia [State construction and local government]: zb. nauk. pr. Kh.: Pravo. Vyp. 5. 224 s. <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/631/1/5.pdf> [in Ukrainian].
- Zabavska Kh. (2018) Systema strymuvan i protyvah yak atrybut demokratii: politolohichniy analiz [The system of checks and balances as an attribute of democracy: a political science analysis]. *Politychni nauky*. Vyp. 4. № 1. S. 27–32. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jul/13530/zabavskaarticle12018.pdf> [in Ukrainian].
- Moskaliuk M. (2018) Modeli prezydentskoho pravlinnia: svitova praktyka ta ukrainski realii [Models of presidential rule: world practice and Ukrainian realities]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiia*. T. 1, Vyp. 12. S. 113–123. <file:///C:/Users/Asus/Downloads/holubiakn,+17.pdf> [in Ukrainian].
- Moskalchuk Yu. (2020) Systema strymuvan i protyvah yak efektyvnyi zasib dosiahnennia vzaemodii u roboti orhaniv zakonodavchoi, vykonavchoi ta sudovoi vlady v Ukraini [The system of checks and balances as an effective means of achieving interaction in the work of legislative, executive and judicial bodies in Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*. Vyp. 16. S. 19–23. <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/16-2020/5.pdf> [in Ukrainian].
- Marushchak N., Prorochenko V. (2019) Podil vlady yak pryntsyp orhanizatsii ta diialnosti derzhavnykh orhaniv [Separation of powers as a principle of organization and activity of state bodies]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. S. 31–33. http://www.lsej.org.ua/2_2019/8.pdf [in Ukrainian].
- Obraztsova V. (2018) Mekhanizm strymuvan ta protyvah u publichno-upravlinskykh vidnosynakh [The mechanism of checks and balances in public-administrative relations]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 20. S. 107–112. http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2018/23.pdf [in Ukrainian].
- Oliinyk V., Oliinyk V. (2018) Respublikanska forma derzhavnoho pravlinnia: osoblyvosti ii zmishanoi formy v Ukraini [Republican form of government: features of its mixed form in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 4. ch. 2. S. 42–48. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_2/10.pdf [in Ukrainian].
- Picha V. (2015) Politolohiia: suchasni terminy i poniattia [Political science: modern terms and concepts]. *Korotkyi navchalnyi slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IV rivniv akredytatsii. 4-te vydannia, vypravlene i dopovnene / nauk. redaktsiia L. D. Klymanskoï, Ya. B. Turchyn, N. M. Homy*. Lviv: «Novyi Svit-2000». 516 S. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49665/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%20%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf [in Ukrainian].

- Pohorielova Z. (2021) Zakonodavcha vlada yak lehitymna osnova zakonotvorchoi diialnosti [Legislative power as a legitimate basis for law-making activity]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 66. S. 19–26. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/11/5.pdf> [in Ukrainian].
- Protsiuk I. (2005) Podil vlady – fundamentalnyi pryntsyp demokratychnoi pravovoi derzhavnosti [Separation of powers – a fundamental principle of democratic legal statehood]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannya. Kh.: Pravo. Vyp. 9. S. 14–25. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2487/1/Protsiuk_14.pdf [in Ukrainian].
- Papusha V. (2015) Vykonavcha vlada: mistse ta rol v systemi derzhavnoi vlady [Executive power: place and role in the system of state power]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. № 12. http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/11.pdf [in Ukrainian].
- Pryimak L. (2015) Systema «strymuhan i protyvah» u vzayemovidnosynah mizh vykonavchoiu ta zakonodavchoiu hilkamy vlady yak mekhanizm konsolidatsii politychnoho rezhymu [The system of «checks and balances» in the relationship between the executive and legislative branches of power as a mechanism for consolidating the political regime]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filos.-politoh. studii. Vyp. 6. S. 123–130. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/6_2016/15.pdf [in Ukrainian].
- Protsiuk I. (2012) Vtillennia pryntsypu podilu vlady v dualistychnykh i parlamentskykh monarkhiakh [Implementation of the principle of separation of powers in dualistic and parliamentary monarchies]. Problemy zakonosti: akad. zb. nauk. pr. Kh.: Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Vyp. 120. S. 3–13. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1970/1/Pr_zak120_1.pdf [in Ukrainian].
- Protsiuk I. (2011) Monarhiia yak osoblyva forma derzhavnoho pravlinnia [Monarchy as a special form of government]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannya. H.: Pravo. Vyp. 22. S. 71–85. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3236/1/Protsiuk_71.pdf [in Ukrainian].
- Romaniuk O. (2008) Modeli derzhavnoho pravlinnia: svitovy dosvid ta realii postkomunistychnykh suspilstv [Models of state governance: world experience and realities of post-communist societies]. Politychnyi menedzhment. № 4(31). S. 74–87. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/romaniuk_modeli.pdf [in Ukrainian].
- Stoiko, O. (2016) Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh; monohrafiia [Transformation of political institutions in modern transitional societies: monograph]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; «Lohos». 416 s. <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/67002> [in Ukrainian].
- Vdovychyn I., Uhryn L., Shypunov H. ta in. (2015) Suchasna politychna leksyka [Modern political vocabulary]: entsykloped. slovnyk-dovidnyk / za nauk. red. Khomy N. M. Lviv: «Novyi Svit-2000». 296 s. <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eb88ba52-bbba-4ea4-9c2e-0ed8eff9a2ec/content> [in Ukrainian].
- Rebkalo V., Shakhov V., Afonin E. ta in. (2008) Systema stryumuhan i protyvah u sferi derzhavno-upravlinskykh vidnosyn [The system of checks and balances in the sphere of state-administrative relations]: nauk.-metod. rek. / za zah. red. V. A. Rebkala, M. M. Lohunovoi, V. A. Shakhova. K.: NADU. 72 s. <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Rebkalo-08.pdf> [in Ukrainian].

Анотація

Карнаух А. А., Вовк Б. Концептуальні моделі принципу розподілу влади та система стримувань і противаг: порівняльно-політологічний аналіз. – Стаття.

У статті розглядається проблема сучасних моделей принципу розподілу влади зі своєю теоретичною інтерпретацією, особливостями та смисловим навантаженням. З'ясовано змістовне наповнення та притаманні риси кожної моделі, враховуючи сутнісне призначення кожної гілки державної влади. Кожна країна має свої традиції у функціонуванні державного апарату, відповідно принцип розподілу влади може бути реалізований у різних політичних умовах. Було зазначено чим характеризується «м'який» розподіл влади у конституційних монархіях, адже у них, на відміну від парламентських республік, присутні свої національні особливості стосовно того, як глава держави поділяє владу за конституцією з іншими органами державної влади. Ці приклади доповнили та розширили опис моделей.

Важливим чинником також є надання характеристики системи стримувань і противаг як головного індикатора політичного розвитку демократичного суспільства та основного механізму, який доповнює сутність розподілу влади та не дає цьому принципу втратити своє призначення. Особлива увага була приділена розгорнутому трактуванню сутності системи стримувань і противаг з її функціональною характеристикою, її основними принципами та елементами. Також був зроблений акцент на джерелі зародження цієї концепції, саме на Конституції США, яка стала прикладом демократії через те, що вона стала першою конституцією, яка закріпила чіткий розподіл влади, який ефективно врегулював державні міжінституційні зв'язки з кінця XVIII ст. по сьогоднішній день, проте з різними викликами. У результаті зроблено узагальнені висновки щодо дослідницького опрацювання матеріалу, який розкриває усі аспекти, деталі та властивості у розумінні концептуальних моделей розподілу влади, як вони спрацю-

вують у різних країнах та яку значну роль при цьому відіграє механізм стримувань і противаг у здійсненні роботи органів державної влади.

Ключові слова: розподіл влади, законодавча, влада, виконавча влада, судова влада, моделі розподілу влади, президентська республіка, парламентська республіка, змішана республіка, система стримувань і противаг.

Summary

Karnaikh A. A., Vovk B. Conceptual models of the principle of separation of power and the American system of checks and counterweights. – Article.

This article considers the problem of modern models of the principle of separation of powers with their theoretical interpretation, features and semantic load. The content and inherent features of each model are clarified, taking into account the essential purpose of each branch of state power. Each country has its own traditions in the functioning of the state apparatus, accordingly, the principle of separation of powers can be implemented in different political conditions. It was noted what is characterized by the "soft" separation of powers in constitutional monarchies, because they, unlike parliamentary republics, have their own national characteristics regarding how the head of state shares power under the constitution with other bodies of state power. These examples supplemented and expanded the description of the models.

An important factor is also the characterization of the system of checks and balances as the main indicator of the political development of a democratic society and the main mechanism that complements the essence of the separation of powers and does not allow this principle to lose its purpose. Special attention was paid to a detailed interpretation of the essence of the system of checks and balances with its functional characteristics, its basic principles and elements. Emphasis was also placed on the source of the origin of this concept, namely the US Constitution, which became an example of democracy because it became the first constitution to enshrine a clear separation of powers that effectively regulated state interinstitutional relations from the end of the 18th century to the present day, but with different challenges. As a result, generalized conclusions were made on the research study of the material, which reveals all aspects, details and properties in understanding the conceptual models of the separation of powers, how they work in different countries and what a significant role the mechanism of checks and balances plays in the implementation of the work of state authorities.

Key words: separation of powers, legislative power, executive power, judiciary power, models of separation of powers, presidential republic, parliamentary republic, mixed republic, system of checks and balances.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.10.2025

Дата публікації: 21.11.2025